

Ljubisav Marković

Činitelji delovne proizvodnosti

Tečaj politične ekonomije

(Nadaljevanje)

Prvič, račun, ki pride v poštev za kapitalistični sistem, ne vpraša, koliko bo uporaba določene znanstvene iznajdbe prihranila človeškega dela, temveč koliko bodo prihranili na delavskih mezdah. To se pravi tistega, kar kapitalist plača. Ta račun ne upošteva tistega dela, ki ga delavec brezplačno odstopajo kapitalistu. Zato pa iznajdba, danes lahko rečemo stroj, ki je ekonomsko rentabilen za socialistično družbo ni nujno, da je rentabilen tudi za kapitalista.

Drugič, celo tedaj, če bi bil ta račun za buržuja ugoden, še ni gotovo, ali se bo odločil za uvedbo novih, modernejših naprav, ki zahtevajo uporabo najnovejših iznajdb. Buržuji je tu omejen s svojo lastnino nad starimi napravami, ki zanj pomenijo vložen kapital, ki pa še ni vržen (amortiziran). Upravičeno lahko mislimo, da ogromni razvoj na področju jedrske energije (ki ga največ vzpodbuja mednarodna »konkurenca«, v katero so vključene tudi vojne priprave), ustvarja pri buržoaziji bojazen tako zaradi ogromnih kapitalov, ki jih ima v starih energetičnih virih, prav tako pa tudi zaradi problema realizacije blaga, nezaposlenosti delavcev itd.

To povzroča, da dostikrat mnoge iznajdbe dolgo čakajo, zlasti v obdobju imperializma, v predah kapitalistov, kakor ujetniki, ki jih lastnik ne izkorišča toda obenem jih ljubosumno varuje pred svojimi konkurenti. Na koncu pa mehanizem buržoaznega sistema prisili tudi kapitaliste k uvedbi iznajdb, celo za ceno izgube dela starega kapitala. Na to jih sili borba za večji profit (ekstra profit) in mehanizem konkurence sploh.

S prehodom na višjo, komunistično družbeno ureditev odpadajo te družbene ekonomske pregraje za tehnično uporabo znanosti. Znanost, znanstvena ustvarjalnost v vseh smereh postane torej z razvojem nove družbe prosta vseh ograj in postane v polnem smislu činitelj vseobčnega napredka.

Ostala sta nam še dva važna činitelja delovne proizvodnosti, ki sta vezana na družbeni razvoj. Prvi je družbena organizacija proizvodnega procesa, drugi pa obseg in delotvornost sredstev dela. Ker vsebujeta oba zelo važne momente, ki so večjega družbenega pomena, zlasti za prehodno obdobje h komunizmu, se je treba tudi pri njih še posebej zaustaviti. Tu je treba dati samo nekaj pripomb.

Družbena organizacija proizvodnega procesa

Vsaka proizvodnja ima, kakor vemo, določeni družbeni značaj. Toda tu ne gre za to. Družbena organizacija proizvodnega procesa nam sedaj pomeni tak proizvodni proces, ki ima za predpostavko neposredno skupno delo. Družbena organizacija proizvodnega procesa je v nasprotju s tisto proizvodnjo, ki temelji na individualnem izločenem posameznikovem delu.

Vsaka naša tovarna je poseben primer družbene organizacije proizvodnje. Prav tako tudi vsaka kmečka obdelovalna zadruga.

Nasproti temu pa imamo pri nas tudi mnogo primerov individualne (organizacije) proizvodnje. Na primer razne obrti. Individualna proizvodnja je poglavitna na področju kmetijstva.

Vsaka družbeno organizirana proizvodnja ima svoje značilne momente. Rekli smo, da temelji na skupnem delu. V takem primeru vključuje proizvodni proces dejavnost večjega ali manjšega števila delavcev, ki delajo hkrati in po določenem načrtu. Proizvodni proces pa je lahko tudi razčlenjen. V takem primeru opravljajo posamezni delavci uvodna dela, na primer perejo in češje volno, drugi predelajo, tretji tkejo, četrti likajo itd. Toda tudi tu je delo v celoti načrtno organizirano. Vsi delajo hkrati, vzporedno, v povezanih proizvodnih procesih, ki pomenijo na koncu enotno proizvodnjo v širšem pomenu.

Tako skupno načrtno delo je kooperacija.

V prihodnjem poglavju bomo govorili nekaj več o kooperaciji. Za sedaj naj samo omenimo, da je kooperacija sama po sebi činitelj delovne proizvodnosti.

Družbeni delovni proces ima v primeru z individualnim vrsto prednosti, ki se kažejo kot višja delovna proizvodnja. Te prednosti, torej tudi višja delovna proizvodnost, izhajajo iz kooperacije same. Za zgled naj navedemo samo to, da se v družbenem delovnem procesu skupno izkoriščajo splošni delovni pogoji, kot so na primer delovni prostori, razsvetljava, kurjava in podobno. Čeprav je pri dvajsetih delavcih delovni prostor večji kakor individualna delavnica, pa vendar njeni stroški niso dvajsetkrat večji. Zato je delček dela, ki se v proizvodnji prenaša z delavnice na proizvod (amortizacija) v prvem primeru manjši. Če govorimo s tržiščnim jezikom, bomo torej dejali, da mora biti v tem pogledu proizvod kooperativnega dela cenejši.

Podoben učinek ima kooperacija tudi v kmetijstvu. Vzemimo samo en primer. Posebnost proizvodnje kaže tu določena kritična obdobja, ko je treba delo opraviti v kratkem času. Na primer žetev. Če je ne opravimo pravočasno, dostikrat v petih do šestih dneh, tedaj nastanejo velike izgube, ker se seme trosi iz klasa, ker lahko pride do vremenskih nezdod itd. Tedaj se donos zmanjša, torej se zmanjša delovna produktivnost. Samo kooperacija, to se pravi, moč skupnega dela lahko obvlada to časovno kritično obdobje, ki je za donose posameznih kultur zelo važno.

Razen tega imamo tudi vrsto drugih momentov, ki dajejo prednost družbeni delovni organizaciji pred posamično. Zato pa ni posamična organizacija dela za nobeno osnovno obdobje družbene proizvodnje značilno obelježe. Povsod naletimo na nekakšno obliko družbene organizacije dela kot na stihijsko nujnost, da bi se v danih pogojih razvilo orodja za delo dosegel največji učinek, največja proizvodnost pri predelavi naravnih snovi. Imamo namreč kooperacijo plemenske delovne sile prvotnih ljudi, sužnjev v sužen-

skem obdobju, tlačanov v fevdalni dobi, mezdnih delavcev v kapitalistični, in končno kooperacijo zavestno združenih svobodnih proizvajalcev komunistične družbe.

Vedno pa imamo v obdobjih razredne družbe tudi drobne proizvajalce, kmete in obrtnike. »Drobno kmečko gospodarstvo in neodvisno obrtniško delo, ki oboje s svojim delom tvori osnovo fevdalne proizvodnje in se pojavlja deloma tudi po njegovem razpadu poleg kapitalističnega načina dela, je bilo tudi ekonomska osnova klasičnih skupnosti v njihovem najboljšem času, ko je primitivna vzhodna skupna lastnina razpadla, suženjski sistem pa še ni bil resno obvladal proizvodnje.« (Marx, »Kapital« I. str. 267.)

Kooperacija je povsod prehodni pojav in plod razpadanja minule ter nedokončani proces nastajajoče formacije. Take narave je tudi današnji mali proizvajalec, kmet in obrtnik. Tudi on je izšel iz razpada fevdalne družbe. Tam pa, kjer še prevladuje v ekonomski strukturi dežele, pomeni to, da ekonomski proces še ni dosti napredoval, to se pravi, da kapitalizem ni še radikalno prekril gospodarskega življenja po lastni podobi.

Družbena organizacija proizvodnje sloni v vsakem obdobju na posebnih družbenih odnosih. V kapitalizmu so to odnosi izkoriščanja mezdnega dela pod komando kapitala. Toda to izkoriščanje samo zahteva neposredno družbeno organizirani delovni proces. »Delovanje večjega števila delavcev v istem času in v istem prostoru... zaradi proizvajanja iste vrste blaga pod komando istega kapitalista je zgodovinsko in pojmovno izhodna točka kapitalistične proizvodnje.« (Marx, »Kapital« I. str. 255.) Da bi kapital deloval, mora imeti kooperativni delovni proces. Le-ta torej zgodovinsko ustreza naravi kapitalizma.

Zato pa kapitalistični delovni proces pomeni že od začetka nasprotje drobne proizvodnje kmetov in obrtnikov. Kapitalistično dviganje — napredovanje družbene delovne organizacije, in odtravanje, propast drobne proizvodnje, sta dve strani istega ekonomskega gibanja. Kapital je v začetku, dokler še ni obvladal gospodarstva v njegovih temeljih, nastopal brutalno. To je bilo obdobje tako imenovane prvotne akumulacije kapitala, ko so kmeta nasilno razlaševali in ga spremljali v proletarca, njegova razdrobljena sredstva pa so koncentrirali kot kapitalistično lastnino. Ko se je gospodarsko okrepil, si je kapital podredil drobno proizvodnjo in jo preobrazil v družbeno organizirano proizvodnjo in sicer na ekonomski način kot nosilec višje delovne produktivnosti.

Se po drugi strani pomeni kapitalizem mejnik v razvoju družbene organizacije proizvodnje.

De kapitalizma ni imela družbena organizacija proizvodnje nobenega drugega »objektivnega telesa« razen delovne sile. To objektivno telo je bilo združeno delo živih posameznikov, ki so ga opravljali vsak s svojim orod-

jem. Vir in nosilec gibanja je bil človeški mehanizem. Ta okoliščina tudi pojasnjuje tako odločujoč pomen, ki so ga imele velike množice sužnjev ali tlačanov za organizacijo in obstoj suženjskega ali fevdalnega gospodarstva. Od tod izvira tudi nujnost izvenekonomskega prisiljevanja — meča in biča — da bi se množica proizvajalcev uvrstila v to živo verigo kooperacije pod poveljstvom nadzornikovega biča.

Kapitalizem je to stvar obrnil. S svojo industrijsko revolucijo je vnesel v kooperacijo strojni mehanizem, ki ima svoje lastno gibanje. Sedaj predstavlja ta mehanizem okostje kooperacije. Sam zahteva kooperacijo živih ljudi, odreja pa tudi njeno gibanje s tem, da gibe živih udov podreja gibom svojih mehaničnih orodij. Tako je družbena organizacija proizvodnje dobila v strojnem mehanizmu svoje »objektivno telo«, ki narekuje sklop proizvodnega procesa in njegov tek.

S tem je postala družbena organizacija proizvodnje neobhodni pogoj za delovanje strojnih naprav, za izkoriščanje močnih naravnih sil, ki sta jih znanost in tehnika pripojila k proizvodnji. Kapitalizem je v vsakem pogledu razširil družbeno organizacijo proizvodnje in jo uredil po zahtevah znanosti in tehnike ter silno povečal proizvodnjo in proizvodnost človekovega dela. Toda njegova osnova je ostala posamična gospodarska enota — tovarna, trgovina, banka itd. in to celo tedaj, ko je skupina močnih kapitalistov zavladala nad drobnim delom gospodarskih panog. Ta osnova je postala ozka tudi z ekonomskega stališča. Ta osnova leži v kapitalistovem profitu. Zato je prišlo do spopada med tehničnim in ekonomskim napredovanjem po eni strani ter ozkimi mejami, v katerih se kapitalistično uporabljata znanje in tehnika. Z razvojem kapitalizma se ta spor vedno bolj pogloblja. Hkrati pa se z razmahom tehnike in družbene organizacije proizvodnje ustvarja gnetni temelj za rešitev tega spora. Ta temelj je socialistična preureditev družbe, s čimer se družbena organizacija proizvodnje ureja na najširši podlagi in za potrebe svobodnega združenega proizvajalca. S tem vstopa družba v novo obdobje neslučenih možnosti za dvig delovne produktivnosti.

Obseg in delotvornost sredstev za delo

V vsakem delovnem procesu so sredstva za delo neobhodni materialni elementi. Njihova vloga je v tem, da prenašajo delovanje delovne sile na predmet dela. Le-ta pomenijo za njo nekakšne umetne organe. Toda sredstva za delo ne prenašajo samo smotra človekovega dela, temveč so tudi tisti činitelji, ki krepi moč tega dela, ali njegove delovne sile. Vsako sredstvo za delo pomeni določeno naravno silo, ki jo je človek nekako oblikoval in jo prilagodil svojim proizvajalnim potrebam. Razumljivo je torej, da ta jačajoča vloga sredstev dela raste v tisti meri, v kateri se razvijajo in spopolnjujejo ta

sredstva dela — to se pravi v tisti meri, v kateri prihaja po njih do izraza moč raznih naravnih sil, samo da se to sedaj opravlja smotrno pod človekovim nadzorstvom.

Danes lahko rečemo, da je človeško delo oboroženo z zelo močnimi sredstvi za delo, to se pravi, da človek uporablja močne naravne sile, ne samo parno in vodno silo temveč tudi silo elektrike, vetra, jedrske energije in... sonca. Zato pa so ta sredstva zelo raznovrstna, različna tako po obsegu kakor po komplicitiranosti in delotvornosti. Pogledimo samo velikanske preokceanske ladje in prekokontinentalne železniške proge, ali pa ogromne jeklarne, rafinerije, hidrocentrale, strojne tovarne, tovarne sladkorja, predilnice. Prav tako tudi traktorje, kombajne, letala itd.

Ta moderna sredstva, ki se uporabljajo za proizvodnjo, zelo dvigajo produktivnost človeškega dela. Poleg tega pa same zahtevajo, da je delovni proces znanstveno urejen in družbeno organiziran. S tem se še bolj okrepi učinek vseh tistih činiteljev, od katerih je odvisna delovna produktivnost. Od tod tista lahkota, s katero svet danes proizvaja mnogo stotin milijonov ton premoga, nafte, jekla, raznih motorjev, pšenice in bombaža. Količine, o katerih pred stoletjem še sanjali niso.

Poenostavljen primer nam lahko ilustrira, kako raste delovna produktivnost z obsegom in delotvornostjo sredstev dela. Primerjajmo ročni mlin za mletje žita, mlin na vodo in avtomatične mlina. Nasproti ročnemu mlinu je vodni mlin velik napredek. To je že nekaka elementarna oblika stroja. Njena pogonska moč je potok ali rečica. Za primer vzemimo, da tudi avtomatični mlini, recimo da jih je 5, izkoriščajo za pogon vodno silo ali pa silo hidrocentrale.

V 8 urah bi torej zmleli:

v ročnem mlinu	30 kg žita
v vodnem mlinu	300 kg žita
v 5 avtom. mlinih	60.000 kg žita

Vsa ta sredstva se po obsegu občutno razlikujejo. Obseg avtomatičnih mlinov vključuje hidrocentrale, mrežo za napeljava električnega toka itd. Se mnogo bolj pa je vidna razlika v njihovi delotvornosti. Med ročnim in vodnim mlinom je razlika desetkrat večja, med avtomatičnim mlinom in vodnim mlinom pa štiristokrat. Ali, z drugimi besedami, avtomatični mlin zmelje v 8 urah toliko, kolikor bi ročni mlin v 2000 dneh po 8 ur.

Sedaj je treba ugotoviti stopnjo, po kateri bolj razvito sredstvo dviga delovno produktivnost. Stopnja te produktivnosti je odvisna od tega, koliko človeškega dela prihranimo z uporabo boljšega sredstva. Tega računa pa ne moremo napraviti s preprostim primerjanjem učinka, recimo med vodnim in avtomatičnim mlinom.

(Nadaljevanje prihodnjic.)